

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Львівський національний університет імені Івана Франка

ЛАТИНСЬКА МОВА

для математиків та фізиків

Підручник

Затверджено
Міністерством освіти і науки України

Львів
2011

УДК 811.124'276.6:51

ББК Ш146.1–34:В

Д 66

Рецензенти:

канд. філол. наук, доц. *Л. М. Гаврило*

(Сумський державний педагогічний університет ім. Антона Макаренка);

канд. пед. наук, проф. *М. М. Закалюжний*

(Тернопільський державний медичний університет ім. Івана Горбачевського);

д-р фіз.-мат. наук, проф. *М. Г. Зарічний*

(Львівський національний університет ім. Івана Франка);

канд. філол. наук, доц. *С. М. Лучканин*

(Київський національний університет ім. Тараса Шевченка).

*Затверджено Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів вищих навчальних закладів.*

Підручник створено в межах співпраці кафедри класичної філології

Львівського національного університету ім. І. Франка

з Центром дослідження античної традиції

(Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną – OBTA) Варшавського університету

Домбровський М. Б.

Д 66 Латинська мова для математиків та фізиків : підручник / М. Б. Домбровський, О. А. Вацеба, Х. І. Куйбіда, М. А. Тсомпаніс ; наук. ред. канд. філол. наук Л. М. Глушенко, канд. філол. наук Чернюх Б. В. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 254 с.

ISBN 978-966-613-867-8.

Пропонований підручник є першим у дидактичній практиці підручником з латинської мови, орієнтованим спеціально на математиків та фізиків. Його мета – не лише ознайомити студента з основами латини, але й показати роль класичних мов у формуванні фахової термінології, місце античної традиції в європейській і, зокрема, українській культурі. Велика кількість вправ полегшить засвоєння матеріалу. Пояснення етимології та історії виникнення термінів допоможе студентові розуміти логіку називання абстрактних понять. Курс ознайомлює також з основами грецького письма.

Підручник складається з дев'яти занять, розрахованих на 18–36 академічних годин.

Для студентів вищих навчальних закладів фізико-математичного напрямку, а також для студентів та учнів відповідних напрямів коледжів, ліцеїв, гімназій.

УДК 811.124'276.6:51

ББК Ш146.1–34:В

© Домбровський М. Б., Вацеба О. А., Куйбіда Х. І., Тсомпаніс М. А., 2011

© Львівський національний університет імені Івана Франка, 2011

ISBN 978-966-613-867-8

ПЕРЕДМОВА

Були часи, коли латинська мова мала статус загальної викладової мови в європейських університетах. Латиною писали наукові трактати, захищали дисертації – як з гуманітарних дисциплін, так і з природничо-математичних. Часи ті, хоч і не так давно, але минули. Університети перейшли на свої національні мови, а сфера викладання латини щоразу звужувалася. Викладання латинської мови залишалося на філологічних напрямках, суспільних (історія, право тощо) і таких, як медицина і біологія. Студенти решти негуманітарних напрямів як в Україні, так і в західних країнах, давно не мали курсу “латинська мова”.

Зрозуміло, що викладання латини для кожної спеціальності має свої цілі, вимагає своїх особливих підходів і свого специфічного навчального матеріалу. Відповідно, у кожному окремому випадку має бути й свій спеціальний підручник. Такі підручники існують для тих спеціальностей, де викладання латини має давню неперервну традицію. З 2001-го року Львівський університет з ініціативи ректора проф. І. Вакарчука запровадив викладання латини на всіх без винятку спеціальностях. Відповідно постала потреба і в спеціалізованих підручниках, яких досі не було ані в Україні, ані за кордоном. Першим таким підручником стала “Латинська мова” Н. Ревак і В. Сулима¹, що призначалась для всіх негуманітарних напрямів. Наступним кроком мала би стати вужча спеціалізація. Власне такій меті і слугує підручник, що його Читач тримає в руках. Він став своєрідним підсумком 10-річного досвіду авторів викладання латини для студентів-математиків та фізиків і є першим підручником, спеціально орієнтованим на таку аудиторію.

Що таке “Латинська мова для математиків та фізиків” і нащо вона потрібна

Позаяк предмет у такому формулюванні є фактично новим, то потребує деяких пояснень щодо свого змісту і мети.

Нема сумніву, що українська наука чекає на серйозні наукові переклади класиків математичних і фізичних наук, як і на ґрунтовних дослідників історії математики

¹ Ревак Н. Латинська мова (для неспеціальних факультетів) / Н. Ревак, В. Сулим. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002.

чи фізики, котрі би могли працювати з першоджерелами. Відомо, що європейська наука доби античності, середньовіччя і навіть ще значною мірою Нового часу розвивалася головню класичними мовами (в античній Греції грекою, а згодом – латиною). Латиною писали М. Коперник (1473–1543), Ф. Кеплер (1571–1630), П. Ферма (1601–1665), І. Ньютон (1642–1727), Л. Ойлер (1707–1783), К.Ф. Гаус (1777–1855), частково Г. Галілей (1564–1642), Р. Декарт (1596–1650), Б. Паскаль (1623–1662); латиною писав і наш земляк Юрій Дрогобич (бл. 1450–1494). Переважно вчені тих часів добре знали класичні мови – адже саме латиною і грекою писані були праці їх попередників, на яких вони вчилися. Цікаво, що, скажімо, один з найбільших математиків XVII ст. П'єр Ферма був також авторитетним фахівцем з греки і латини – він сам видавав і коментував твори деяких античних авторів і консультував інших видавців. Зрештою, ґрунтовне знання класичних мов і загалом широкий гуманітарний кругозір серед професійних математиків чи фізиків не були чимось винятковим навіть у відносно недавні часи, зокрема, і в Україні. Досить згадати Івана Пулюя (1845–1918), що був не лише одним із провідних європейських фізиків зламу століть, але й перекладачем Біблії зі староєврейської і старогрецької (разом з П. Кулішем і І. Нечуєм-Левицьким) українською мовою (1871–1903), або професора Львівського університету Мирона Зарицького (1889–1961), який, будучи одним з провідних українських математиків і організаторів науки, добре знав також давні мови (греку, латину, староєврейську) і досліджував розвиток старогрецької математики.

Отже, зрозуміло, що дослідник історії європейської математики має бути не лише фахівцем у своїй дисципліні, але й добрим знавцем класичних мов. Зрозуміло також, що перекладати класиків математики мав би саме математик, що знає мову, якою написано оригінал, а не філолог – він може бути хіба консультантом з мовних питань. Тому, щоб підготувати істориків математики чи фізики, треба насамперед дати можливість студентам цих спеціальностей студіювати латину (а в ідеалі – також греку).

Звичайно, що для цього потрібен спеціальний курс, який би тривав, може, навіть всі п'ять років навчання: щоб студент справді міг опанувати мову – настільки, щоб добре розуміти фахові тексти. Такий курс зайве нав'язувати всім студентам. Достатньо би було мати трьох-п'ятьох охочих з усіх факультетів фізико-математичного напрямку. Ґрунтовно вивчаючи також історію фізики чи математики, ці студенти згодом могли би стати поважними істориками науки. Вони ж би могли далі перехопити у викладача-філолога естафету у викладанні латини для негуманітаріїв – своїх майбутніх колег. На жаль, сьогодні жодна українська вища школа не пропонує такого курсу і залишається хіба сподіватися, що загальний вступний (18/36 годин) курс латини для негуманітаріїв, який мають змогу слухати студенти Львівського університету, стане для когось поштовхом для глибших самостійних студій.

Короткий курс латинської мови має інше завдання. Через нього студент може пізнати світ нового для себе виміру ніби давно знайомої фахової мови,

термінології, пізнати тонкощі мистецтва називання речей, побачити, які реальні образи лежать за науковими абстракціями, відчутти той шлях, яким творці тих чи інших абстракцій доходили до них. Розуміння цього може несподівано відкрити нове, глибше і виразніше розуміння самих абстракцій, самої суті понять.

Зрештою курс цей може слугувати й ще одній, не менш важливій, ширшій меті. Сучасному суспільству з його шаленими темпами життя і спрощеною утилітарно-споживацькою орієнтованістю бракує озирання на минуле. Латина через свою унікальну роль в історії європейської культури може бути чудовим прикладом того, що таке Традиція, як вона функціонує і яким є її значення для культури. Адже традиція – фундаментальне поняття будь-якої культури. Вона є власне тим, на чому культура тримається і без чого її просто нема. Не можна сподіватися на розуміння природи тої чи іншої культури без розуміння того, яка традиція лежить в її основі і як ця традиція себе проявляла і проявляє. Курс мав би звернути увагу студента на присутність латини в найрізноманітніших ділянках сучасної культури, і таким чином навчити взагалі бачити в будь-якому культурному явищі сліди його минулого, відбиток того тривалого шляху, який воно пройшло до свого сьогодишнього стану, бачити свідчення різних, найдавніших традицій.

Зрозуміло, що латинська мова є найкращою нагодою для звернення студентової уваги не лише на традицію загалом, але й конкретно на *античну* традицію в європейській культурі – як у мові, так і поза нею. Адже античність, разом з християнством, – один із тих китів, на яких стоїть європейська культура. Ці дві взаємопереплетені традиції зробили Європу такою, якою вона є сьогодні. Вони лежать в основі того, що ми називаємо європейськістю¹.

Нарешті, курс мав би звернути увагу студента на деякі основні мовні закони, на стрункність організації мови, на генетичні і вторинні зв'язки між мовами, на схожі явища в латинській та українській мовах, словом, допомогти глибше зрозуміти мову як таку. Адже мова є спільним інструментом як філолога, так і математика, тому розуміння природи цього інструмента важливе кожному з нас.

Курс латини, серед іншого, мав би також показати студентові-негуманітарієві, що фізико-математичні дисципліни не настільки ізольовані від гуманітарних, як може здатися на перший погляд; що з цих останніх вони виходили і пройшли з ними спільний шлях розвитку, ґрунтуючись на одній класичній традиції.

А той факт, що маємо викладача-філолога з одного боку і студента-негуманітарія – з другого, дає ґрунт для цікавої співпраці обох “китів”. Автори з власного досвіду знають, наскільки цікавими бувають дискусії з математиками на теми, що мають дотичність до сфери їх професійних зацікавлень. Викладання може тут набути форми взаємного обміну знаннями та досвідом: порівнюючи, скажімо, Евклідове

¹ Звичайно, пам'ятати про цих двох “китів”, не означає забути про третього – рідну глибинну культурну основу кожного народу, котру греки і римляни назвали би варварською, а давні християни – поганською. Два перші кити є фундаментом європейської культурної єдиності, тоді як цей третій – основою її різності і неповторності в кожному народі.

Структура підручника

Підручник побудовано так, що викладач вільний у виборі завдань, котрі він дає студентам. Навчальний матеріал поділено на дев'ять уроків. Це означає, що курс можна пройти за 18 годин (як передбачає на сьогодні навчальна програма Львівського університету). Але можна й збільшити час “проходження” підручника вдвічі, а то й утричі: детальніше опрацьовуючи всі тексти підручника і обговорюючи питання, охоплені в уроках. На занятті можна заслуховувати реферати студентів, для чого на кожен урок подано рекомендований перелік тем. Окрім того, матеріал дає досить пунктів, від яких викладач може вдаватися в ширші екскурси на теми, які вважає гідними цього (чи в зв'язку з етимологією термінів, чи в зв'язку з літературними темами, на які може наштотувати широке цитування українських класиків). Для кожного заняття подано різного типу вправи (як граматичні, так і до текстів), з яких викладач також може вибирати ті, що вважатиме найвідповіднішими для його цілей та можливостей. Водночас можна й мінімізувати курс, даючи лише найзагальніші поняття з граматики, майже не читаючи текстів, зате зосередитись на опрацюванні блоків, присвячених термінології та висловам. Відповідні вправи дають змогу власне *працювати* з цим матеріалом, а не лише пасивно його зачувати.

Загалом структура занять (крім перших і останнього) така. Спершу студентові запропоновано **вправи на закріплення нової граматичної теми**, з якою він має попередньо ознайомитись, звернувшись до відповідного розділу **граматичного довідника**, винесеного в кінець підручника (довідник має поурочне членування). Другий блок уроку – **тексти** і вправи до них. Третій блок – фізико-математична **термінологія** і символіка греко-латинського походження. Тут коротко пояснено етимологію термінів, історію їх вживання. Після пояснень також подано відповідні вправи. Четвертий блок – латинські (іноді грецькі) **вислови та аббревіатури**¹ (теж із вправами). І в кінці заняття подано орієнтовний перелік тем, на які студент може готувати **реферати** чи повідомлення.

Заняття побудовані за принципом структурованої цілості. З одного боку, чіткий поділ на блоки студентові не дає розгубитися серед немалої кількості матеріалу, а викладачеві дає змогу на власний розсуд планувати заняття, зосереджуючись більше на одних блоках і скорочуючи або пропускаючи інші. З іншого боку, заняття залишається цілісним завдяки тому, що всі блоки об'єднані одною граматичною темою, лексикою і культурними питаннями. Відповідно, теми для рефератів підхоплюють питання, заторкнуті в інших блоках.

¹ В українській науці і тим більше діловодстві зараз латинські скорочення трапляються нечасто. Чого не можна сказати про західні мови з латинським письмом – чи то англійська, чи польська, чи інші – є там чимало загальноприйнятих скорочень латинського походження. Студент університету вже з перших курсів стикається з потребою читати іншомовну фахову літературу, стикається з офіційною документацією тощо. Тому ми вважали за потрібне подати в курсі латини скорочення, загальноприйняті чи то в українській, чи то західній практиці.

Граматику подано в мінімальному обсязі: всі регулярні типи іменника і прикметника, лише презенс та імперфект (дійсного способу) дієслова, лише особові займенники, числівник і деякі інші теми. Жодних нерегулярностей, винятків (окрім дієслова *esse* – “бути”). Щоб студент міг розуміти принаймні два тексти, котрих ніяк не можна було обійти (“Гавдеамус” і “Отче наш”), подано також кон’юнктив теперішнього часу, що домінує в цих двох текстах.

За умов мінімального курсу навряд чи варто зобов’язувати студента заучувати “напам’ять” всі граматичні парадигми. Мабуть, вистарчить, щоб студент, добре розуміючи й орієнтуючись у матеріалі, міг, використовуючи граматичні таблиці, визначити чи утворити потрібну граматичну форму. Виконання відповідних вправ забезпечить добре орієнтування в матеріалі. Також треба мати на увазі, що грамика є однією з нагод для звернення студентої уваги на мову як на струнку структуру, як на організм високої і складної організації, природа і закони якого не можуть не зацікавити людину з “точним”, “математичним” типом мислення (притому в латинській мові ця стрункість, системність, логічність особливо виразно помітні).

В останньому уроці подано зразки контрольної роботи (5 варіантів), якою можна закінчити курс.

Сподіваємося, що існування відповідного підручника дасть змогу не лише Львівському університетові пропонувати студентам фізико-математичного спрямування курс основ латини. Відкриття подібного факультативного курсу в інших українських університетах могло би мати значення для майбутнього розвитку історичних студій в ділянці фізико-математичних наук.

М. Домбровський

*****

Насамкінець автори хочуть подякувати всім тим, хто в той чи інший спосіб допомагав їм у створенні підручника.

Дякуємо Колегам – викладачам кафедри класичної філології Львівського університету за їхню підтримку протягом усього часу роботи над підручником і обговорення рукопису, а насамперед – Б. Чернохові, Л. Глуценко, О. Назаренко, Н. Ревак, О. Курудз. Особлива подяка – А. Содоморі.

Дякуємо Рецензентам, що люб’язно погодилися прочитати рукопис і дати на нього відгуки. Спеціальну подяку за прихильність і розуміння висловлюємо професорові математики М. Зарічному.

Дякуємо також У. Дідич за її математичні консультації і критику. Окрема подяка Д. Гордієнкові і М. Маїк.

Нарешті – спеціальну подяку висловлюємо Центрові дослідження античної традиції (OBTА – Ośrodek Badań nad Tradycją Antyczną) Варшавського університету – за перший творчий поштовх, без якого невідомо, чи цей підручник побачив би світ.

І, звичайно, дякуємо своїм Студентам, які терпляче і творчо поставилися до наших експериментів під час написання і апробації підручника... Нетерплячим теж дякуємо.

КОРОТКО ПРО ІСТОРІЮ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

Ex nihilo nihil fit

В історії європейської цивілізації були дві мови, котрим належить особливе, найпочесніше місце: старогрецька (грека) і латинська (латина). Їх називають *класичними мовами* і вивчає їх (а також писану ними літературу) *класична філологія*. Старогрецька мова була мовою давніх греків – народу, що заклав підвалини загальноєвропейської цивілізації у різних її аспектах. Греки дали початок європейській філософії, природничим і гуманітарним наукам, літературі, вони ж дали й перший в Європі зразок складних суспільно-політичних відносин. Відповідно, саме грецька мова стала першою європейською мовою, застосованою до цих культурних сфер.

Антична і відповідно європейська цивілізація починається у Греції, але в Західну Європу її приносить Рим, на руїнах якого постає європейське середньовіччя, де королевою мов стає вже латина.

Латинська мова – одна з *індоєвропейських мов* (поряд з грецькою, слов'янськими, германськими, балтійськими, іранськими, індійськими тощо). Як і старогрецька, це так звана “*мертва*” мова – тобто мова, для котрої вже не існує природного, “живого” середовища спілкування¹. Повнофункціональною мовою живого спілкування вона була у VI ст. до н. е.–VI ст. н. е.² Первинно латиною розмовляли латиняни (Latini) – одне з італійських племен. Латиняни населяли центральну частину Італії – Лації (Latium). Від VIII ст. до н. е. їх політичним і культурним центром стає місто Рим (Roma)³. Латиняни стають в

¹ Саме таке значення має термін “мертва мова”, але в жодному разі він не окреслює внутрішнього потенціалу мови: “мертва” латина може пульсувати життям на сторінках старого роману, може весело сміятися в розмовах персонажів давньої комедії чи у вишуканих або й грубих і непристойних жартах середньовічних мандрівних поетів, а може зіграти важким боєм і смутком у дистихах римських елегіків. Тому-то кожен, хто глибше запізнається з латиною, хто навчиться відчувати її дихання, так не любить, коли латину називають мертвою мовою.

² Принаймні VI-м ст. до н. е. датуються найдавніші збережені тексти, писані старою латиною.

³ Самі римляни традиційно пов'язували заснування Риму з конкретною датою: за нашим літочисленням – 753 р. до н. е. Відносно цієї дати іноді велося римське літочислення (на відміну від сучасного, котре продовжує християнську традицію: відносно початку “нової ери”, тобто Різдва Христового).

Італії найпотужнішим народом і з часом поширюють свою владу, культуру і мову на більшу частину Італії. До I ст. до н. е. латинізується вся Італія, окрім віддавна грецького півдня з островом Сицилією, де зберігається грецька мова і культура. Пізніші римські завоювання, розростання Римської імперії поширюють латинську мову на велику частину Європи та інші землі Середземномор'я.

За довгу тисячу років свого життя латина, звичайно, не була однаковою. Як і будь-яка жива мова, вона змінювалася. З розвитком римського суспільства розвивалася і літературна латинська мова, котра, як і вся римська культура, знала часи свого становлення, часи найбільшого розквіту і часи занепаду. Мовознавці виділяють в історії латинської мови декілька періодів.

Найдавніший час, з котрого до нас дійшли переважно лише окремі написи – чи то викарбувані на камені закони, чи посвяги на прикрасах, чи тексти релігійних гімнів – називають *архаїчним* періодом історії латинської мови. Це VI–IV ст. до н. е.

III–II ст. до н. е. – доба становлення літературної мови, так званий *докласичний* період. З цих століть збереглися знамениті комедії Плавта (бл. 254–184 до н. е.) та Теренція (бл. 195–159 до н. е.).

На межі двох ер римська культура переживає час свого найбільшого розквіту, чому, зокрема, сприяли і тривалі тісні контакти з давнішим і більш зрілим грецьким світом. Це час жвавого літературного життя Риму, тоді творять найбільші римські письменники – Горацій (65 до н. е. – 8 н. е.), Вергілій (70–19 до н. е.), Овідій (43 до н. е. – 18 н. е.), Ціцерон (106–43 до н. е.), Цезар (102/100–44 до н. е.) – які роблять латину інструментом для віддання найтонших емоцій, для створення найвишуканіших образів. Відточуються різні стилі прозової та поетичної мови. Розвинена політико-правова система сприяє розвиткові й відповідного пласту мови, здатного описати всі найтонші нюанси політичних, правових відносин, що виникали у зрілій римській державі. Те саме стосується й філософії, й наук, з розвитком яких у мові розвивається система абстрактних понять, складні спеціальні терміносистеми. Що розвинутішою була та чи інша культурна сфера, то більше вироблявся відповідний пласт мови, потрібний для опису тієї сфери.

Латина двох століть на межі ер – це так звана *класична (або золота) і покласична (або срібна) латина*. Саме з цього класичного зразка сьогодні переважно й починають вивчати латинську мову.

Якщо до початку нової ери розвиток літературної і повсякденної розмовної мови відбувався порівняно “узгоджено”, то з II ст. щораз відчутнішим стає розрив між цими варіантами однієї мови. Відтепер латина розвивається двома паралельними шляхами. З одного боку, жива розмовна латина живе в народі своїм звичним життям і зазнає природних змін, як би це відбувалося з будь-якою природною мовою. Змінюється фонетика, лексика, поступово перебудовується граматичний лад мови. Більше того: позаяк латина з розширенням Римської імперії розповсюдилася на величезні території і багато де стала мовою не лише офіційної римської адміністрації, але й робилася повсякденною мовою

спілкування місцевих народів, витісняючи з ужитку їх рідні мови, романізуючи їх, то жива народна латина розвивалася в кожному регіоні по-своєму. Так на основі поширеної народної латини поступово формувалися нові діалекти, різниця між якими, зокрема через ізольованість територій, з кожним століттям зростала. Зростала й відмінність їх від літературної латини, тому часто цю розмовну мову називали уже не *Lingua Latina*, а *Lingua Romana*¹. Пізніше, вже після розпаду у V ст. н. е. Римської імперії, на основі цих діалектів сформувалися нові європейські мови, що їх мовознавці так і назвали: *романські мови*². Отже, сучасні романські мови є живим продовженням старої латини. В цих мовах латина продовжує своє природне життя, як старогрецька в новогрецькій чи старослов'янська в українській та інших слов'янських мовах.

Але, як уже було зазначено, від II ст.³ латина живе й другим, паралельним, життям. В освічених колах починається практика культивування старої, класичної мови – тієї, що її самі римляни сприймали вже як зразок чистоти і краси стилю – на відміну від “зіпсутої” розмовної. Тому, незважаючи на зміни в живій мові, в літературній консервуються класичні норми. Так в освіченій культурі підтримується життя старої латини, котра зрештою теж поступово зазнає своїх змін порівняно з класичними нормами і з цього після розпаду римської імперії постає так звана *середньовічна латина* – книжна мова, що стає для середньовічної західної Європи тим, чим стане для південних і східних слов'ян (а отже, й українців) так звана церковнослов'янська мова. В часи середньовіччя латина поширюється як мова адміністрації, торгівлі, школи, міжнародних відносин, церкви, філософії, науки, літератури – далеко поза власне романізовані землі.

Нове життя в європейську латину вдихає епоха Ренесансу з її інтересом і прагненням “відроджувати” все античне. Нові покоління інтелігенції знову орієнтуються безпосередньо на класичну мову Ціцерона і Вергілія (замість “зіпсутої” середньовічної), знову культивують чистий класичний стиль. Від цього часу латина поширюється і в Україні (зокрема, через Острозьку та згодом Київську академію). Латиною писали Юрій Дрогобич (бл. 1450–1494), Павло Русин (бл. 1470–1517), Микола Гусовський (бл. 1480–бл. 1540), Теофан Прокопович (1681–1736), Себастьян Кленович (1545–1602; автор “Роксолянії” – латиномовної поеми, присвяченої Україні), пізніше окремі твори латиною писав і Григорій Сковорода (1722–1794).

Разом з увагою до античних витоків в ренесансній Європі зростає інтерес і до коріння національного, зароджується свідомість того, що й новими мовами можна описувати те, що описувалось досі латиною. Починають розвиватися нові національні літературні мови, котрі поступово витісняють латину з більшості сфер її застосування. Ще до початку XIX ст. латину досить широко використовували

¹ Тобто римська мова, мова римської держави.

² Італійська, іспанська, португальська, французька, румунська та деякі інші дрібніші мови.

³ II–V ст. – період т. зв. *тізньої латини*.

як мову офіційних документів, дипломатії, науки і філософії. Але далі XIX–XX ст. практично витіснили латину з усіх її колишніх володінь. Вона після тривалих століть панування відступила, але не безслідно. Нові покоління вчених, освоюючи новими мовами те, що досі віками описувалося і, зрештою, формувалося латиною, не могли просто відкинути старої традиції. Вони самі виходили з неї і продовжували її своїми працями. Нова наукова мова не могла постати з нічого і мусила опиратися на стару латинську традицію. Латинська термінологія приймалася новими мовами, калькувалася ними тощо. Досі зберігається практика використання умовних позначень в математиці, котрі формувалися ще в часи панування у ній латини і часто є скороченнями різних латинських слів. Те саме у фізиці та інших науках. Такі науки, як біологія, досі зберегли традицію використання єдиної міжнародної латинської номенклатури. Те саме стосується медицини, фармакології. Досі міцні позиції посідає латина в католицькій церкві (залишаючись, разом з італійською, державною мовою Ватикану).

Притому, звичайно, не можна забувати, що римська наука (та й не лише наука) виростала з грецького коріння і тому латинська наукова мова вже в класичну епоху цілковито залежала від грецької моделі, адже саме грека була першою європейською мовою, пристосованою до вираження наукових понять, абстракцій. Науковий пласт грецької мови зароджувався і розвивався поступово – з розвитком самої науки, латиною ж наука заговорила вже базуючись на готовій, зрілій грецькій традиції. Так само, як згодом з латино-грецької традиції народжувалася наукова мова нових європейських народів.

Тому-то й не дивно, що сучасні наукові терміносистеми мають таку вагому греко-латинську складову. Більше того, нові наукові мови розвивалися, з розвитком наук виникали нові поняття, не відомі античним і середньовічним мислителям, але для називання їх вчені використовували вже не матеріал своєї повсякденної мови (як це робили свого часу греки – всі їхні найабстрактніші терміни походять від назв найбуденніших речей), а матеріал набагато звичніших для цього греки й латини. Досі нові наукові поняття дуже часто називають грецькими і латинськими словами.

Саме через таку особливу роль латинської мови в історії Європи чи навіть в історії формування “європейськості”, єдиного європейського культурного простору, – саме тому цій мові й досі приділяють таку увагу в університетах. Без латини неможливе повноцінне вивчення минулого європейської культури, неможливе вивчення історії наук.